

Валентина Орехова

ПЕРЛИНИ КНИЖКОВОГО ФОНДУ БІБЛІОТЕКИ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

*В путь вирушайте, книжки, що часто
гортав я й пестив.
В путь, моє сьайво, ідіть! Втіхо й окрасо моя!
Іншим щасливішим душам поживою
будьте однині,
Інші блаженні серця нектаром вашим поїть!*

Елегія Стефана Яворського
в перекладі М. Зерова

Наукова бібліотека Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка ось уже майже століття щедро пригощає читачів своїми духовними скарбами. Нині серед понад півмільйонного багатогалузевого книжкового багатства зберігається майже 10 тисяч документів – пам'яток книжкової культури (першої пол. XVIII – 30-х років XX ст.). Це унікальні, раритетні видання. Вони – гордість усього Полтавського краю. У фонді рідкісних і цінних видань міститься колекція понад тисячі книг із дарчими написами та автографами відомих письменників, педагогів, мовознавців, літературознавців, істориків, громадських діячів. Книжковий фонд – цінний краєзнавчий інформаційний ресурс, який дає змогу, зокрема, стати свідком історії Полтавщини, рости духовно й інтелектуально.

Бібліотеку вишу було засновано разом із відкриттям Полтавського вчительського інституту 1914 року, а книги, які стали підмурком теперішнього фонду, подаровані здебільшого шістьома викладачами. Так, наприклад, директор вчительського інституту Олександр Костянтинівич Волнін власноручно склав список книг, які й на сьогодні вважаються класичними та обов'язковими для вивчення в педагогічних вишах світу. Це твори В. М. Бехтерева, Я. А. Коменського, П. Ф. Лесгафта, Д. Локка, Й. Г. Песталоцці, І. М. Сеченова, К. Д. Ушинського. Вони й тепер є окрасою бібліотечного фонду вишу. Сам Олександр Костянтинівич дарував книгозбірні свої праці. На одному з видань – “Празднование 100-летнего юбилея Отчественной войны 1812 года в В.-Сорочинской учительской семинарии им. Н. В. Гоголя: 25–27 августа 1912 г. / Под ред. А. Волнина. – Миргород, 1913” – зберігся дарчий напис “В фундаментальную библиотеку Полтавского учительского института. 25.VIII. 1917 г.”. Офірувала книги і

громадськість міста. Вони склали основу двох книгозбірень: фундаментальної та учнівської. До кінця 1914 року фонд нараховував 873 книги [1, с. 207].

У період 1919–1921 років бібліотека одержує книги з різних ліквідованих і реорганізованих навчальних закладів: Полтавської Маріїнської жіночої гімназії, приватної гімназії Н. О. Старицької, Полтавського Петровського кадетського корпусу, Олександро-Миколаївської церковно-учительської школи, Полтавської вчительської семінарії та ін. На багатьох книгах збереглися написи (провенієнції): Борис Пилипович Мамаєнко, Артемій Робертович Орбінський, Павло Олександрович Бахов, Іван Миколайович Різенко, Наталя Маковська, А. Волков, Н. Васильев, Н. Кисіль тощо. Є поміж них і такий: “Наталье Александровне Старицкой от собирателя. Г. Стрижевский” (“Сборник малорусских сказок: записаны Г. Стрижевским. – К.: Тип. Императорского Университета Св. Владимира, 1905”).

У ці роки фонди бібліотеки щедро поповнилися цінними виданнями з книгозбірні відомого українського історика XIX століття, професора Київського університету Св. Володимира Петра Васильовича Голубовського, послідовника В. Антоновича. Їх придбано в нащадків ученого 1918 року для Українського університету, заснованого в Полтаві. Про це пише у своїх споминах Вадим Михайлович Щербаківський, визначний український археолог, етнограф, мистецтвознавець, громадський і просвітній діяч, який у ті роки стояв біля витоків цього університету і відомий передусім як один з керівників УВУ в Мюнхені, один із провідних науковців західноєвропейської української діаспори: “...У Відні я купив німецьких книжок, а у Львові українських аж три екземпляри “Записок Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка”

від двадцятого тому до останнього. На все це я витратив своїх власних 10.000 рублів, але тепер в мене були важливі наукові українські матеріали. Коли додати до цього ще й українську бібліотеку, що була при Українському Клубі, то ми вже мали досить добру збірку українських книжок для університету. Потім пощастило придбати ще одну чудову бібліотеку Голубовського, професора Київського університету, яка мала 25.000 томів підібраних книжок. Зокрема філософічний факультет був вже дуже забезпечений книжками” [8, с.10]. Переважна більшість книг, якими користувався учений Голубовський, – історичні, але є чимало літературознавчих, мовознавчих студій, мистецтвознавчих видань і творів художньої літератури. Бібліотека П. Голубовського й лягла в основу наукового фонду книгозбірні вишу та фонду Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського. Значну частину її книжок у 1960-х роках передано фондові Національної історичної бібліотеки України. Окремі видання збереглися у фондах Полтавського краєзнавчого музею.

У рік заснування Інституту народної освіти (1921) були злиті книжкові фонди вчительського інституту та Полтавського історико-філологічного факультету Харківського університету, заснованого 1918 р. Створилася потужна книгозбірня – 20 тисяч примірників. Її активно поповнювало місцеве відділення товариства “Просвіта”. Кращі наукові сили Харківського університету – академіки і професори Д. І. Багалій, Ф. І. Шміт, Е. Г. Кагаров, М. В. Сумцов, В. П. Бузескул, С. Н. Таранушенко та інші – приїжджали до Полтави й читали лекції на історико-філологічному факультеті [4, с. 5]. Доброю традицією стало те, що вони дарували свої праці з написами, автографами. Ось приклад: “В бібліотеку Полтавського університету. 19.02.1919 р. От автора” – так на своїх книгах написав Федір Іванович Шміт, мистецтвознавець, археолог, професор Харківського університету, пізніше (з 1924) – директор Російського інститут історії мистецтв у Ленінграді, репресований.

Привертає увагу і книга “Полное собрание починений Михаила Васильевича Ломоносова с приобщением сочинителя и с прибавлением многих его нигде не напечатанных творений. Ч. V. – Третьим тиснением в Санкт-Петербурге, иждевением Императорской Академии наук, 1804” із досить цікавим написом: “Полтавському ІНО. При сем препровождаю книгу “Полное собраніи сочинений Ломоносова”, изд. 1804 г., которую я сам жертвую библиотеке ІНО. Эта книга принадлежит библиотеке Ушинского, разграбленной крестьянами и выменяна мною на коробку спичек. 21.XII.27 г.”. Підпис нерозбірливий.

Книги, як і люди, мають свою долю. Цей латинський вислів якнайточніше пасує до книг з автографами. Напис на книзі – це документ часу, свідок історії. Він забезпечує їй довге життя, робить унікальною, винятковою, культурно значущою. Тут зробимо невеликий експонат в історію.

...Невідомо, як би склалося життя нашого славного земляка Осипа Бодяньського, якби під час навчання в Полтавській семінарії не потрапила до його рук збірка українських пісень Михайла Максимовича. За свідченням видатного українського літературознавця й етнографа Миколи Сумцова, “...уже на семинарской скамье обнаружилось его литературные наклонности, развившиеся отчасти под влиянием изданного М. А. Максимовичем в 1827 г. сборнике малорусских народных песен” [3, с. 52]. Далі професор М. Сумцов (у критико-біографічному словнику С. Венгерова) зазначає: “...из семинарии О. Бодянский вынес первые зародыши той любви к родине, которая служила характерным признаком его личности, руководила им всю его жизнь, в значительной степени направляя его литературную, научную и издательскую деятельность” [3, с. 65]. Коли Бодяньський переїхав до Москви на навчання, М. Максимович став його вчителем і другом. Друге видання збірки “Українських народних пісень” (1834) Максимович готував уже за участю свого земляка.

Відголос наукової праці вченого-славіста, історика, поета, етнографа, а також видавця перших українських літописів Осипа Максимовича Бодяньського лунає й нині. З яким душевним трепетом перегортаємо обгорілі, розтріпані часом сторінки книги “О времени происхождения словянских письменъ. – М., 1855”; це найвагомніше дослідження славіста, на якому він власноручно на титульній сторінці написав: “В библиотеку Полтавской Духовной семинарии от сочинителя, признательного воспитанника. 3-го февраля 1855 года. Осип Бодянский”.

Відомий дослідник нашого краю, історик, архівіст, перший і багаторічний директор музею історії Полтавської битви І. Ф. Павловський листувався з Осипом Максимовичем, переймався його ідеями. Павловський у “Короткому біографічному словнику вчених і письменників Полтавської губернії” занотував так: “Це був видатний учений і великий трудівник науки” [6, с. 22].

Праця Н. П. Василенка “О. М. Бодяньський и его заслуги для изучения Малороссии”, яка вийшла в Києві 1904 року (до 25 роковин від дня смерті славіста) окремим відтиском із журналу “Киевская старина” (із колекції викладача нашого вишу С. Данішева), буде корисною для дослідників творчості славяноземляка, яким по праву пишається Полтавщина.

Значне місце серед документальних першоджерел краєзнавчих ресурсів посідає літопис видатного українського історіографа і письменника Самійла Величка: “Летопись событий в Югозападной России XVII веке /сост. Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии войска Запорожскаго, 1720: изд. Временной комиссиею для разбора древних актов. – К.: Литотипографическое заведение Иосифа Вальнера, 1848–1853”. Його віднайшов академік М. П. Погодин серед інших рукописів у комісіонерів на аукціоні (раніше рукопис належав відомому в ті часи збирачеві Лаптеву) і видав у 4-х томах у Києві.

На першому томі літопису стоїть автограф Дейниковського та печатка “Бібліотека історико-філологічного факультету”, також міститься вказівка “переплетено у закладі Герленмова в Москві”. До четвертого тому ввійшли документи XVII ст., упорядковані видавцями.

Справжня “перлина” фонду – одне з найдавніших видань “Творений велемудрого Платона. Ч. 3: содержащая в себе законы или о законоположении тринадцати книг и преложенная с греческого языка на российский Ионаном Сидоровским. – СПб, 1785” (із колекції родини Сулими, № 109); на форзаці знаходимо напис: “Штаба капитана Петра Сулимы”.

Особливу данину нашої поваги слід віддати землякові із Лубен, відомому літературознавцю, видавцеві та бібліографові Семену Опанасовичу Венгеру. У наших фондах зберігаються прижиттєві фундаментальні довідково-біографічні видання цього вченого, історико-культурне значення яких очевидне: “Критико-біографічний словник російських письменників і вчених: від початків руської освіченості до наших днів” (тт.1–6, 1885–1904) – підручна книга для кожного сучасного бібліографа (тут уміщено багато матеріалів з історії української літератури і культури); “Очерки по истории русской литературы. – СПб, 1907”.

С. О. Венгер подавав до “Нового енциклопедичного словника” Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона матеріали про українську літературу, які також має наш фонд рідкісних видань. Слід відмітити, що вчений зробив вагомий внесок у галузь книгознавства. Він досліджував творчість М. Гоголя, К. Аксакова, І. Гончарова. Особливий інтерес викликає праця С. Венгерова “Писатель-гражданин Гоголь”, яка прийшла до читача в Санкт-Петербурзі 1913 року. Змістом дослідницької діяльності Семена Опанасовича було не тільки виявлення забутих імен, а також редагування шеститомного зібрання творів О. С. Пушкіна. Велику наукову цінність становлять і унікальні бібліографічні картотеки, укладені дослідником. Вони опинилися в архіві

Пушкінського дому й сьогодні викликають неабиякий інтерес у вчених, зокрема тих, наукова увага яких прикута до проблем української літератури та культури. Венгер виховав не одну плеяду літературознавців, бібліографів і книгознавців.

До золотого фонду джерелознавства ввійшли праці першого історика української літературної мови Павла Житецького. У 1903–1911 роках він був почесним членом Полтавської ученої Архівної комісії, надрукував понад 30 наукових розвідок. У наших фондах знаходяться такі прижиттєві видання вченого: “Очерк звуковой истории малорусского наречия. – К.: Тип. Ун-та, 1876”; “Словарь книжной малорусской речи по рукописи XVII века. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкаго, 1888”; “Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII веке с приложением Словаря книжной малорусской речи по рукописи XVII века. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкаго, 1889”; “Мысли о малорусских думах: изд. ред. журн. “Киевская Старина” – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкаго, 1893”; “Енеида Котляревского и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы XVIII века: изд. “Киевской Старины”. – К.: Тип. Имп. Университета Св. Владимира, 1900” (кілька перевидань); “Теорія поезії. – 3-е вид. – К.: Тип. Ун-та, 1902”. У праці “О переводах Евангелия на малорусский язык. – СПб.: Тип. Имп. Акад. наук. – 1906. – 65 с.” учений заклав основи теорії й практики українського перекладу.

Особливу увагу привертає до себе “Грамматика”. – СПб, 1857” Пантелеймона Олександровича Куліша, який у 1852–1854 роках жив на Полтавщині в селі Зарозі Лубенського повіту (нині Оржицький р-н), вивчав місцевий фольклор, писав твори, опрацьовував нові книги, які йому передавав земляк, професор Московського університету О. Бодяньський, і водночас готував до друку знаменитий 2-томник “Записки о Южной Руси” (1856–1857).

Окрасою фонду є й перша тритомна антологія творів українського письменства “Вік (1798–1898)”, опублікована з нагоди святкування століття “Енеїди” І. П. Котляревського, який першим і відкриває це унікальне видання. Епіграфом послуговували крилаті слова Т. Г. Шевченка:

*Возвеличу
Малих отих рабів німих;
Я на сторожі коло них
Поставлю слово...*

Вийшла вона 1900 року в трьох томах з короткими життєписами й оцінками творчості письменників та бібліографіями. Укладена праця за історичним принципом, і фактом своєї

появи вона підсумовувала столітню історію нової української літератури. Маємо 2-ге видання – 1902 р. – зі змінами й додатками, у якому вміщено твори понад 80 письменників, серед яких – майстри слова нашого краю: Л. Боровиковський, Л. Глібов, Є. Гребінка, Грицько Григоренко, П. Куліш, Д. Маркович, Панас Мирний, Олена Пчілка, В. Самійленко, Л. Старицька, М. Старицький та інші. Сторінки з творами репресованого й забороненого А. Кримського видані радянською цензурою і знищені.

Вивчаючи культурне минуле Полтавщини, ми неодмінно звертаємося до місцевих видань дореволюційного часу, серед яких праці краян-істориків та літературознавців В. Є. Бучневича, В. І. Василенка, П. О. Гнедича, В. П. Милорадовича, Л. В. Падалки, І. Ф. Павловського та ін., котрі спорудили у світ Полтава до 1920 року.

Спектр літературознавчих джерел досить розлогий: першодруки, прижиттєві видання авторів, автографи, листи, різні тексти й записи, бібліографічні покажчики та довідники. Зокрема, в бібліотеці наявні прижиттєві видання письменників Полтавщини XIX сторіччя О. Афанасьєва-Чужбинського, І. Білика, М. Драгоманова, В. Короленка, П. Куліша, Панаса Мирного, Олени Пчілки, В. Самійленка, М. Старицького та інших.

Увагу кожного бібліофіла приверне прижиттєве видання трагедії В. Шекспіра “Гамлет, принц Данський” у перекладі українською мовою М. Старицького (К., 1882). У ньому вміщено передмову перекладача та ноти М. Лисенка до музичного оформлення постанови цього твору. На титульній сторінці стоїть печатка “Из библиотеки Дейниковского”.

Дослідникам духовного життя минулого прислужать дореволюційні журнали “Основа”, “Киевская старина”, “Записки наукового товариства імені Т. Г. Шевченка”, “Світло”, “Вестник Европы”, “Южные записки”, “Филологические записки”, “Отечественные записки”, пушкінський і некрасовський “Современник”, “Русское богатство” та інші видання. Бібліографічною рідкістю є “Украинский Вестник” (1818). Це один із перших літературно-художніх часописів в Україні, його видавали в друкарні Харківського університету троє талановитих людей: Є. Філомафитський, капітан Г. Квітка (Г. Квітка-Основ’яненко) та вчитель гімназії Ро-

зумник-Гонорський. Зокрема, саме тут П. Гулак-Артемівський друкував свої вірші та переклади з Руссо, Мільтона, Расіна.

Особлива гордість бібліотеки – книжкові зібрання відомих постатей української науки і культури: письменника Панаса Мирного, історика П. В. Голубовського, слависта М. А. Жовтобрюха, астронома А. Р. Орбінського, колекція “Шевченкіана” літературознавця П. П. Ротача. Цей почесний ряд доповнили викладачі університету: історик С. О. Данішев, мовознавець Д. І. Ганич, академік В. О. Пащенко. Їхні меморіальні колекції заслуговують окремої розповіді.

Тепле слово подяки хотілося б висловити всім, хто дарував книги бібліотеці. Щире спасибі тим, хто й нині поповнює нашу духовну скарбницю і цим самим сприяє розвитку рідної культури, освітлює шлях прийдешнім поколінням.

Література

1. Бака М. В. Невичерпна скарбниця знань / М. В. Бака, Л. І. Костенко, Л. А. Цветкова // Історична пам’ять : наук. зб. / Полт. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – 2000. – Вип. 1–2. – С. 207–211.
2. Бажинов І. Д. Венгеров Семен Опанасович / І. Д. Бажинов // Українська літературна енциклопедія. – К., 1988. – Т. 1. – С. 287.
3. Венгеров С. А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых: от начала рус. образованности до наших дней / С. А. Венгеров. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1897. – Т. V. – 467 с.
4. Лобурець В. Є. Полтавський державний педагогічний інститут імені В. Г. Короленка: нарис історії / В. Є. Лобурець. – Полтава, 1994. – 24 с.
5. Наукові записки Полтавського державного педагогічного інституту : ювілейне вид. 1921–1946 рр. – Полтава : Полтав. обл. друк., 1946. – Т. VI. – 176 с.
6. Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVII века / И. Ф. Павловский; Полтав. ученая Архивная комиссия. – Полтава : Типо-литография преемников Дохмана, 1912. – 238 с.
7. Полтавщина: енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К.: Укр. енциклопедія, 1992. – 1022 с.
8. Щербаківський В. Український університет у Полтаві : спогади / Вадим Щербаківський; Центр охорони та досліджень пам’яток археології, Управління культури Полтавської облдержадміністрації, Держ. архів в Полтав. обл. – Полтава, 1994. – 40 с.